

รูปแบบการพัฒนาเกษตรกรรมไปสู่การจัดการเกษตรอย่างยั่งยืนของชุมชนเกษตรกร เกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

FORM OF AGRICULTURE'S DEVELOPMENT FOR SUSTAINABLE AGRICULTURAL MANAGEMENT OF KOH KRET AGRICULTURAL COMMUNITY, AMPHOE PAKKRET, NONTHABURI

ณัฐพล โสทธิรัตน์วิโรจน์

Nuttapol Sothiratviroj

สำนักงานการศึกษาทั่วไป สถาบันการจัดการปัญญาภิวัตน์

The Office of General Education, Panyapiwat Institute of Management

บทคัดย่อ

เกาะเกร็ดเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่มีลักษณะเฉพาะและมีความสำคัญในจังหวัดนนทบุรี แต่ด้วยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและเศรษฐกิจ-สังคมที่เปลี่ยนไปทำให้วิถีชีวิตของเกษตรกรเกาะเกร็ดได้รับผลกระทบอย่างมหาศาลเพื่อที่จะธำรงวิถีชีวิตของเกษตรกรไว้ต่อไป การปรับเปลี่ยนแนวทางการเกษตรเพื่อไปสู่การจัดการเกษตรอย่างยั่งยืนจึงเป็นสิ่งจำเป็น งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพัฒนาการของแบบแผนการจัดการเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ด 2) วิเคราะห์และสังเคราะห์รูปแบบการจัดการเกษตรให้มีความยั่งยืน การศึกษาใช้การวิจัยเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participatory observation) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) รวมถึงการสร้างตัวแบบ (model) ในการจัดการการเกษตร โดยใช้วิธี qualitative scenario building ในการถอดบทเรียนจากข้อมูลภาคสนาม ผลการศึกษาพบว่า เกษตรกรเกาะเกร็ดทำการปลูกพืชแบบผสมผสานมาตั้งแต่ยุคสังคมนครวัด แต่มีการปรับเปลี่ยนตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปคือ การพัฒนาด้านการท่องเที่ยว และการได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติ การจัดการเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดในปัจจุบันเป็นแนวทางของเกษตรยั่งยืนในลักษณะการเกษตรผสมผสาน แต่มีปัญหาสำคัญ 4 ประการคือ 1) ภัยธรรมชาติ 2) ตลาด 3) ความสัมพันธ์ระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้อง และ 4) การขาดผู้สืบทอดทางการเกษตร ตัวแบบการพัฒนาการจัดการเกษตรอย่างยั่งยืนจะเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของภาคีปัญหาเข้าด้วยกันและสรุปออกมาสองประเด็นคือ 1) การเลือกชนิดพืชที่เหมาะสมกับพื้นที่ โดยเสนอการปลูกพืชในสองลักษณะคือ พืชที่ทนต่อสภาพแวดล้อมอันผันแปรเพื่อความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ และพืชที่มีนัยทางวัฒนธรรมเพื่อรักษาความยั่งยืนทางสภาพแวดล้อมและสังคมเพื่อธำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของวิถีชุมชน และ 2) การบูรณาการการท่องเที่ยวเข้ากับการเกษตร เพราะการท่องเที่ยวเป็นวิถีหลักในปัจจุบัน ประกอบกับการเกษตรไม่สามารถเป็นรายได้หลักอีกต่อไป สิ่งจำเป็นคือ การบูรณาการการท่องเที่ยวเข้ากับการเกษตรโดยมีภาคีที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน เป็นส่วนสำคัญในการพัฒนารูปแบบเพื่อให้การเกษตรของเกาะเกร็ดยังคงดำรงอยู่ได้และยั่งยืนต่อไป

คำสำคัญ: เกษตรยั่งยืน ชุมชนเกาะเกร็ด

Abstract

Koh Kret is a unique and important agricultural site of Nontaburi; however, due to the environmental and socio-economical change, the life of agriculturalists is highly affected. To preserve this important agricultural life, the adaptation of agricultural pattern to sustainable agricultural management is necessary. The objectives of this research were 1) to study development of agriculture and agricultural patterns management in Koh Kret 2) to analyze and synthesize a form of sustainable approach to agricultural resources management of Koh Kret Community. The methodology used in the research is documentary research and field study with participatory observations and in-depth interviews, and the creation of a model by applying qualitative scenario building. The study found that farmers in Koh Kret have cultivated integrated farming since the pre-modern time. However, when the environmental condition had been changed, the forms of agriculture had to be adapted. The key point of transition was tourism development and effects from natural disasters. The result also indicated that Koh Kret's agriculture management in present days had an approach of sustainable agriculture, in integrated farming patterns. Nevertheless, it still had to encounter four major issues: 1) natural disasters, 2) market, 3) relationship between the involved partners, and 4) the lack of successors for agriculture profession. The model would be related to two key issues. The first one is crops selection for agriculture management in the natural-constraint area. The second issue is the integration of tourism to agriculture because tourism had been the main source of income for Koh Kret's residents. To maintain the lifestyle of farmers, what needs to be done and integrated tourism to agriculture from engagement of all partners in order to continue Koh Kret's agriculture in a sustainable way.

Keywords: Sustainable Agriculture, Koh Kret Community

บทนำ

ชุมชนเกาะเกร็ดเกิดจากการขุดคลองลัดเกร็ดน้อยเพื่อใช้เป็นเส้นทางเดินเรือขึ้นล่องระหว่างกรุงศรีอยุธยา กับปากอ่าวไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย การเป็นพื้นที่ริมน้ำใกล้ปากเกร็ดอันเป็นชุมชนการค้า และมีด่านขนอนตรวจเรือและเก็บภาษี ทำให้ชุมชนเกาะเกร็ดและปากเกร็ดพัฒนาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติในประเทศไทยรู้จักกันดี (Ramkomut, 1999; Boonpook, 2010)

เกาะเกร็ดมีสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ราบลุ่มบนเกาะที่มีแม่น้ำล้อมรอบส่งผลให้ประสบปัญหาน้ำท่วม

ตามการขึ้น-ลงของกระแสน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนพฤศจิกายน คุณภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์จากการทับถมของตะกอนดินปากแม่น้ำ มีค่าความเป็นกรดต่าง (pH) 5.8-6.8 เหมาะสมต่อการปลูกพืช (SriSarutanonta, Bodhisangha & Suttisakdisopon, 2005)

กิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของชุมชนขึ้นอยู่กับ การเกษตรควบคู่ไปกับอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา มาตั้งแต่ยุคเริ่มต้น แต่ในปัจจุบันด้วยความเจริญและการพัฒนาส่งผลให้เกาะเกร็ดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

อีกอย่างหนึ่งของชุมชนที่ช่วยเกื้อหนุนตลาดทั้งผลผลิตทางการเกษตรและเครื่องปั้นดินเผา

เนื่องจากเกาะเกร็ดต้องพบภาวะน้ำท่วมเป็นประจำ เกษตรกรจึงปรับตัวและใช้ภูมิปัญญาจัดการกับการเกษตรในพื้นที่เพาะปลูกของตนมาตั้งแต่สมัยก่อตั้งชุมชน ทว่ามหาอุทกภัยในปี 2554 ทำลายพื้นที่ทางการเกษตรและส่งผลกระทบต่ออย่างหนักต่อสวนทุเรียนซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลัก การล่มสลายของสวนทุเรียนในเวลาอันสั้น ประกอบกับน้ำทะเลหนุนในปี 2557 ทำให้เกษตรกรจำนวนไม่น้อยหันหลังให้อาชีพและทยอยขายที่ดิน แต่ยังมีส่วนหนึ่งเริ่มปรับแบบแผนการเกษตรระหว่างรอกล้าทุเรียนรุ่นใหม่เติบโต โดยหันมาปลูกพืชอายุสั้นที่ให้ผลผลิตเร็วอย่างพืชผักสวนครัวแทน (Langchang, 2015; Rodkrachub, 2015; Noppakun, 2015)

งานวิจัยชิ้นนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเสนอภาพทางประวัติศาสตร์การจัดการเกษตรของชุมชนเกษตรกรเกาะเกร็ดอันเป็นชุมชนการเกษตรที่สำคัญและมีลักษณะเฉพาะของจังหวัดนนทบุรีที่ดำเนินชีวิตมาตั้งแต่ครั้งก่อตั้งชุมชนและอาศัยการปรับตัวต่อศักยภาพของพื้นที่และทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดมาจนถึงปัจจุบัน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมของเกาะเกร็ดเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและส่งผลกระทบต่อชาวบ้านเป็นอย่างมาก วิธีการเกษตรอันเป็นเศรษฐกิจหลักของชุมชนก็หลีกเลี่ยงไม่พ้น

การสร้างองค์ความรู้สำคัญในการปรับตัวและจัดการกับระบบนิเวศและทรัพยากรเพื่อหาแนวทางการจัดการเกษตรของชุมชนในฐานะวิถีชีวิตของชุมชนเกาะเกร็ดอย่างยั่งยืนจึงจำเป็นต้องการรักษาพื้นที่และวิถีชีวิตทางการเกษตรที่สำคัญนี้ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของแบบแผนการทำเกษตรและการจัดการเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
2. เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์รูปแบบในการจัดการ

ทรัพยากรและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดให้มีความยั่งยืน

การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมมี 2 ส่วนคือ องค์ความรู้ที่นำมาใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นิยามในระดับนานาชาตินั้น USDA กล่าวถึงความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนว่า “ระบบในการผลิตพืชและสัตว์เชิงบูรณาการอันมีลักษณะเฉพาะต่อไปนี้ ในระยะยาว 1) ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านอาหารและไฟเบอร์ 2) สร้างเสริมคุณภาพด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติอันตั้งอยู่บนฐานที่เศรษฐกิจทางการเกษตรต้องพึ่งพิง 3) ทำให้การดำเนินการทางเศรษฐกิจของฟาร์มมีความยั่งยืน และ 4) ยกกระดับคุณภาพชีวิตของชาวนาและสังคมในภาพรวม” (USDA, 2007)

ส่วน FAO ก็ได้ให้ความหมายว่า “การจัดการและอนุรักษ์ฐานทรัพยากรธรรมชาติและ การปรับตัวทางเทคโนโลยีและการเปลี่ยนแปลงทางสถาบันในทางที่จะสร้างความมั่นใจว่า จะสามารถบรรลุและคงไว้ซึ่งการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งในรุ่นปัจจุบันและอนาคต เป็นการพัฒนาที่อนุรักษ์ผืนดิน แหล่งน้ำ พืชพันธุ์ และพันธุ์สัตว์ และเป็นการไม่ทำให้ภาวะทางสิ่งแวดล้อมแย่ลง มีความเหมาะสมในทางเทคนิค มีการดำเนินงานในทางเศรษฐกิจ และได้รับการยอมรับทางสังคม” (Committee of World Food Security, 2016)

จากนิยามทั้งสองพบว่า มีจุดร่วมกันคือ การตอบสนองความต้องการมนุษย์ในระยะยาว โดยเป็นแนวทางที่เน้นการพัฒนาในมิติทางสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจไปควบคู่กัน ซึ่งนิยามของระบบเกษตรยั่งยืนในบริบทของสังคมไทยก็พบว่า มีการอธิบายไปในทิศทางเดียวกัน (Lianchamroon, 2011; Natsupa, 2004: 202-204; Siripat, 2011: 88-89) คือ การให้ความสำคัญต่อทั้งระบบนิเวศและเกษตรกรโดยเน้นการรักษาสมดุลของสภาพแวดล้อมให้ระบบเกษตรกรรมนี้ดำเนินต่อไปได้

โดยไม่เกิดปัญหา และเกษตรกรยังคงมีอิสระ ในงานวิจัย จึงใช้นิยามว่า “วิถีเกษตรกรรมที่ธำรงรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติโดยการรักษาซึ่งสมดุลของระบบนิเวศ อีกทั้งสามารถดำเนินการผลิตที่เพียงพอต่อความจำเป็นพื้นฐานในการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและผู้บริโภค ให้พึ่งพาตนเองและรักษาวิถีแห่งชุมชนท้องถิ่นให้ดำเนินไปได้อย่างอิสระ”

ในด้านหลักการนั้น วรรณกรรมส่วนมากบ่งชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่า เกษตรยั่งยืนตั้งอยู่บนฐานของ Triple Bottom Line (3Es) อันเป็นมโนทัศน์ว่าด้วยความยั่งยืนขององค์การสหประชาชาติ ประกอบด้วย 1) ความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ 2) ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม และ 3) ความยั่งยืนด้านสังคม หลักการส่วนมากจึงอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายที่ลดการทำลายเพื่อความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม และเพิ่มความสมดุล ความผสมผสาน เกื้อกูลในระบบการเกษตร และหลักการพึ่งพาตัวเอง

ในส่วนของรูปแบบ มีการนำเสนอและจำแนกประเภทของเกษตรกรรมยั่งยืนที่หลากหลาย (Hengsuwan et al., 2004: 78-121; Lianchamroon, 2011: 167-173) แต่ที่น่าสนใจคือ งานของ Reijntjes, Haverkort & Waters-Bayer (2004: 25-32) ซึ่งใช้เป็นกรอบในการอธิบายปรากฏการณ์ คือ Reijntjes, Haverkort & Waters-Bayer เสนอว่า แนวทางการเลือกรูปแบบต้องอาศัยการประยุกต์ใช้หลักการสำคัญคือ ความรู้เกี่ยวกับเกษตรนิเวศ ภูมิปัญญาชาวบ้าน แนวทางการพัฒนาระบบเกษตรแผนใหม่บางด้าน และประสบการณ์ของเกษตรกรและนักวิจัยภาคสนาม ดังนั้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาจึงหลากหลายกว่าการสรุปว่าเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นรูปแบบเฉพาะ การประยุกต์ใช้หลักการดังกล่าวในต่างพื้นที่และต่างเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นจึงเป็นเรื่องที่ต้องนำมาพิจารณา

งานวิจัยว่าด้วยเกษตรกรรมยั่งยืนมักจะเกี่ยวกับกรณีศึกษารูปแบบของเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ที่หลากหลาย (Shotikakham, 1999: 97-137; Hengsuwan et al., 2004: 78-121) ขณะที่งานวิจัยเกี่ยวกับ

เกษตรกรรมในพื้นที่เกาะเกร็ดมักจะเป็นมิติของการศึกษาความหลากหลายของชนิดพืชและการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพในภาพรวม เช่น งานของ Yangnoi (2010) ที่ให้ภาพรวมเกี่ยวกับการปลูกทุเรียนของชุมชนเกาะเกร็ด ทั้งนี้ เท่าที่สืบค้นยังไม่ปรากฏว่ามีการศึกษาประเด็นเกี่ยวกับการจัดการเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดโดยตรง

วิธีการวิจัย

ใช้การศึกษา 2 ส่วนคือ การศึกษาเอกสาร และการศึกษาภาคสนาม

ในการศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารโดยเน้นมิติทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและพัฒนาการของแบบแผนการทำเกษตรและการจัดการเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดในอดีต

ในการศึกษาภาคสนาม ผู้วิจัยใช้เครื่องมือและวิธีการคือ การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participatory observation) และการสอบถามเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์

จากนั้นจึงนำมาวิเคราะห์ข้อมูลและถอดบทเรียนก่อนจะสร้างเป็นตัวแบบ (model) ด้วยวิธี qualitative scenario building

พัฒนาการของแบบแผนการทำเกษตรและการจัดการเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

รูปแบบการทำเกษตรของเกาะเกร็ดมีการทำสวนเป็นหลัก ซึ่งเชื่อว่ามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา (Boonpook, 2010: 8) และมีการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการเกษตรซึ่งมักถูกกล่าวถึงแบบกว้างๆ ว่าเป็นสวนยกร่องที่แบ่งออกเป็นสวนๆ มีขนาดหลายขนาด โดยเป็นการปลูกพืชแบบผสมผสานมาตั้งแต่สมัยก่อน และมีการเลี้ยงปลาในร่องสวนอีกด้วย โดยในส่วนของจัดการกับภาชนะน้ำท่วม ชาวบ้านจะใช้การสร้างคันกันน้ำหรือเขื่อนเพื่อบรรเทา

การปลูกพืชแบบผสมผสานของชาวเกาะเกร็ดจะมีพืช

ที่เป็นผลผลิตหลักอย่างกล้วย มะพร้าว มะม่วง ทุเรียน มะนาว มังคุด ส้มโอ ชมพู มะปราง และขนุน ร่วมกับการปลูกพืชชนิดอื่นที่ให้ผลผลิตเร็ว ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นอาหารและรายได้เสริม (Langchang, 2015; Rodkrachub, 2015; Tatsang 2015)

เกษตรกรเกาะเกร็ดใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแนวทางการจัดการระบบเกษตรกรรม ซึ่งมักจะใช้แรงงานในครอบครัว หากเจ้าของสวนเป็นเกษตรกรเองมักไม่มีการจ้างแรงงาน ผลผลิตส่วนมากจะนำมาบริโภคในชุมชน ที่เหลือจึงนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยน (Yangnoi, 2010: 151) ผลผลิตสำคัญอย่างทุเรียน กล้วย ฝรั่ง ส้มโอ มักจะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อจนหมด ในขณะที่พืชชนิดอื่นหรือผลผลิตที่เหลือจากการจำหน่ายให้พ่อค้าคนกลางนั้น เกษตรกรก็จะนำมาจำหน่ายในชุมชน

การเข้าสู่ยุคอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในปี 2554 การประกอบอาชีพเกษตรกรรมของเกาะเกร็ดจำแนกได้เป็น 4 ประเภท ประกอบด้วย 1) การปลูกไม้ผลยืนต้น 2) การปลูกพืชไร่และพืชผัก 3) การปศุสัตว์ และ 4) การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ

ในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่ยุคอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เกษตรกรรมยังคงเป็นอาชีพหลัก แต่การท่องเที่ยวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดอาชีพหลากหลายขึ้น เช่น การค้าขายอาหาร ขนม และของที่ระลึก และการบริการเรือข้ามฟาก เรือนำเที่ยว จักรยานยนต์รับจ้าง ธุรกิจให้เช่าจักรยาน เป็นต้น ส่วนเกษตรกรก็นำผลผลิตและสินค้าประเภทอื่น เช่น อาหาร ขนม และของที่ระลึกออกจำหน่ายในวันเสาร์ อาทิตย์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์

เหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อวิถีชีวิตของผู้คนบนเกาะเกร็ดคือวิกฤติการณ์น้ำท่วมใหญ่ปี 2554 ที่ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมเสียหายเกือบทั้งหมด โดยเฉพาะสวนทุเรียนที่ได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง จากเหตุการณ์นี้ เกษตรกรบางส่วนถอดใจและเลิกอาชีพ ทั้งยังมีเหตุการณ์สำคัญอีกครั้งคือ น้ำทะเลหนุนในปี 2557 ส่งผลให้ดินเค็ม และพืชที่ปลูกรากเน่า ไปไหม้ และตายในที่สุด อีกทั้ง

ยังส่งผลกระทบต่อปัจจัยด้านน้ำของเกษตรกร ทำให้แหล่งน้ำมีความเค็มสูง ไม่สามารถนำมาใช้รดพืชที่ปลูกได้ ทำให้เกษตรกรหลายคนเลิกอาชีพอย่างเด็ดขาด มีพื้นที่ถูกทิ้งร้างจำนวนมาก (Langchang, 2015; Rodkrachub, 2015) หลังวิกฤติการณ์ทั้งสองครั้ง เกษตรกรบางส่วนได้ปรับรูปแบบการทำเกษตร ผู้มีเงินทุนเพียงพอจะฟื้นฟูสวนทุเรียนเป็นเป้าหมายหลัก ทางองค์การบริหารส่วนจังหวัดนนทบุรีก็สนับสนุนโดยให้ต้นกล้า เกษตรกรกลุ่มนี้ยังปลูกพืชชนิดอื่นอย่างกล้วย ฝรั่ง และส้มโอ ระหว่างรอผลผลิตทุเรียนควบคู่ไปด้วย ขณะที่เกษตรกรกลุ่มที่มีเงินทุนไม่พอจะหันไปปลูกพืชชนิดอื่นที่ให้ผลผลิตเร็ว เช่น กล้วย มะนาว และพืชผักสวนครัว ระหว่างรอการฟื้นฟูของสวน (Langchang, 2015; Rodkrachub, 2015; Bodhisitti, 2015)

กลุ่มเกษตรกรท้องถิ่นได้ร่วมกันปลูกขารางแดง ซึ่งเป็นพืชไม้เลื้อยท้องถิ่นของเกาะเกร็ดที่มีคุณสมบัติด้านสมุนไพร และนำมาแปรรูปออกขายในรูปแบบของวิสาหกิจชุมชนโดยได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด โดยเริ่มมีตั้งแต่ก่อนน้ำท่วมใหญ่ แต่หลังจากประสบปัญหาดินเค็มซ้ำซ้อน ขารางแดงจึงยังเป็นทางเลือกในฐานะพืชเศรษฐกิจหลัก เนื่องจากปลูกง่ายและมีชีวิตอยู่ได้แม้จะเกิดปัญหาน้ำท่วม และน้ำเค็มหนุนในช่วงปี 2557-2558 ขารางแดงได้รับการตอบรับดีและมีราคาในท้องตลาดค่อนข้างสูง (กิโลกรัมละ 70 บาท) (Langchang, 2015)

อย่างไรก็ตาม ปัญหาการขายขารางแดงเริ่มเกิดขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป โดยในปี 2558 ปัญหาเริ่มปรากฏชัดเนื่องจากไม่มีมาตรฐานควบคุมคุณภาพที่ชัดเจนจึงทำให้เกิดการตัดราคาอันเป็นผลมาจากภาวะสินค้าล้นตลาดและใบชาไม่ได้คุณภาพ อีกทั้งไม่ได้รับการรับรองจากองค์การอาหารและยาทำให้ไม่เป็นที่นิยมอย่างที่คาดไว้ (Langchang, 2015)

นอกจากนี้ยังมีการปลูกเมลอนที่เป็นพืชที่ทนทานต่อค่าความเค็มของน้ำ และสร้างรายได้เป็นอย่างดีเพราะมีตลาดรับซื้อที่แน่นอนจากเกษตรกรพันธุ์สัญญาที่ผูกพันกับ

โรงแรมและห้างสรรพสินค้า แต่ปัญหาการปลูกเมลอนคือ ปลูกได้เฉพาะฤดูและได้ผลผลิตไม่แน่นอน (Noppakun, 2015)

ด้วยข้อจำกัดของสภาพพื้นที่ รวมถึงภัยธรรมชาติ ที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทางการเกษตร ทำให้เกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนวิธีการให้สามารถประกอบอาชีพนี้ต่อไปได้ อันจะได้กล่าวในส่วนของแนวทางการจัดการทรัพยากร การเกษตรที่ยั่งยืนต่อไป

วิเคราะห์และสังเคราะห์รูปแบบในการจัดการทรัพยากร และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับแนวทางการจัดการ ทรัพยากรเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดให้มีความยั่งยืน

ตัวแบบ (model) ในการจัดการรูปแบบการเกษตร ของชุมชนเกาะเกร็ดได้มาจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ข้อมูลภาคสนาม ผลการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังต่อไปนี้ ส่วนที่ 1 สภาพปัญหาทางการเกษตรของ เกษตรกรบนเกาะเกร็ดในปัจจุบัน ส่วนที่ 2 การจัดการ เกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดในปัจจุบัน ส่วนที่ 3 ตัวแบบ ของการจัดการเกษตรเพื่อนำไปสู่การจัดการเกษตรอย่าง ยั่งยืน

ส่วนที่ 1 สภาพปัญหาทางการเกษตรของเกษตรกร บนเกาะเกร็ดในปัจจุบัน

สภาพปัญหาของเกษตรกรบนเกาะเกร็ดจำแนก ออกได้ 4 ด้าน ได้แก่ ภัยธรรมชาติ ตลาด ความร่วมมือ ระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้อง และการขาดผู้สืบทอดอาชีพ เกษตรกรรม

1. ภัยธรรมชาติ

ปัญหาที่สำคัญคือ ปัญหาน้ำท่วม ดินเค็ม และภัยแล้ง ซึ่งเกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก ภาวะน้ำท่วมเป็นเหตุการณ ุปกติของเกาะเกร็ดที่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม แต่ปัญหาหลักของ การเกษตรคือ น้ำเค็ม ซึ่งภาวะน้ำเค็มมักเกิดขึ้นพร้อมกั บปัญหาภัยแล้ง เนื่องจากเขื่อนทางตอนเหนือของประเทศ จะกักเก็บน้ำเพื่อให้เพียงพอสำหรับฤดูเพาะปลูก จึงต้อง ระบายน้ำในปริมาณที่ไม่ส่งผลกระทบต่อน้ำที่สะสมไว้ เหนือเขื่อน ดังนั้นน้ำที่ปล่อยจากเขื่อนทางตอนเหนือ ของประเทศจึงไม่เพียงพอต่อการเจือจางน้ำทะเลจาก

อ่าวไทยที่หนุนเข้ามาในเวลาเดียวกัน ดังนั้นสภาพน้ำ ของแม่น้ำเจ้าพระยาจึงมีความเค็มสูง (Hansakunatai, 2016)

แหล่งน้ำเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของ เกษตรกรเกาะเกร็ด อีกทั้งหากจะแก้ปัญหาแหล่งน้ำ ก็ต้องน้ำประปาซึ่งค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ เกษตรกรบางกลุ่ม ไม่มีรายได้มากพอจะแบกรับค่าใช้จ่ายส่วนนี้ได้ ปัญหา อีกประการคือ น้ำประปาที่ตำบลเกาะเกร็ดมีไม่พอใช้ อีกทั้งยังมีการถ่ายเทของเสียลงในแหล่งน้ำธรรมชาติ ประกอบกับขนาดท่อประปาที่ใช้ส่งน้ำจากฝั่งนนทบุรี มีขนาดไม่เพียงพออีกด้วย (Langchang, 2015; Jaidee, 2015; Noppakun, 2015)

ในปี 2559 การประปานครหลวงจึงมีโครงการเสริม กำลังน้ำให้เกาะเกร็ด โดยจะวางท่อประปาเพิ่มที่มี เส้นผ่านศูนย์กลางใหญ่กว่าเดิม 2 เท่าคือ 300 มิลลิเมตร ซึ่งจะสามารถรองรับการใช้น้ำได้อย่างเพียงพอและทั่วถึง หากโครงการนี้แล้วเสร็จ การส่งน้ำประปาของเกาะเกร็ด จะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (Hansakunatai, 2016) อย่างไรก็ตามสำหรับเกษตรกรที่มีรายได้ไม่เพียงพอ จะยังคงประสบปัญหาเดิมอยู่ต่อไป ซึ่งแนวทางแก้ไขปัญห สำหรับเกษตรกรกลุ่มนี้นั้นจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยน ชนิดพืชหลักที่ใช้ในการเพาะปลูกให้เหมาะสมกับสภาพ แวดล้อมที่เปลี่ยนไป

2. ตลาด

ในปัจจุบันเกษตรกรบนเกาะเกร็ดยังอยู่ในสภาวะ พื้นฟู ผลผลิตยังมีไม่มาก จึงยังไม่ปรากฏปัญหาการรับซื้อ หรือตลาดที่รองรับผลผลิตอย่างชัดเจน แต่ปัญหานี้จะ ก่อตัวขึ้นในระยะยาว

ตลาดสินค้าเกษตรกรรมของเกาะเกร็ดมีความชัดเจน ด้านการรองรับผลผลิตเฉพาะพืชบางชนิดที่ตลาด ต้องการสูง รวมทั้งมีเอกลักษณ์และชื่อเสียง เช่น ทุเรียน หรือพืชที่มีตลาดรองรับชัดเจนอย่างเมลอน ในขณะที่ ผลผลิตชนิดอื่นอย่างกล้วย ฝรั่ง ส้มโอ และพืชสวนครัว จะไม่มีตลาดรับซื้อโดยตรงในปริมาณที่แน่นอน จึงต้องปลูก ในปริมาณน้อยเพื่อจำหน่ายในชุมชน ทั้งยังมีความเสี่ยง

ทางการตลาดสูง เพราะการจำหน่ายสินค้าของเกษตรกรบนเกาะเกร็ดจะมีตลาดหลักอยู่ที่พ่อค้าคนกลางกับการจำหน่ายด้วยตัวเอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการขายในชุมชนหรือขายนักท่องเที่ยวในวันเสาร์-อาทิตย์

อย่างไรก็ดีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างองค์การบริหารส่วนตำบลก็มีโครงการก่อสร้างตลาดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรประจำตำบลเกาะเกร็ดเพื่อเป็นสถานที่จำหน่ายผลผลิตของเกษตรกรและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรและโครงการส่งเสริมการบรรจุภัณฑ์ผลิตภัณฑ์ชุมชน ซึ่งหากมีโครงการนี้เกิดขึ้นจริงก็จะเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาดตลาดของผลผลิตทางการเกษตรและเพิ่มมูลค่าของผลผลิตให้กับเกษตรกรได้

3. ความร่วมมือระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้อง

ภาคีที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมในพื้นที่เกาะเกร็ดแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มเกษตรกร องค์การบริหารส่วนตำบล และสำนักงานเกษตรอำเภอ ความสัมพันธ์ระหว่างภาคีเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้การดำเนินงานด้านเกษตรกรรมรุดหน้าไปได้ แต่ปัจจุบันกลับเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อจัดการเกษตรของเกาะเกร็ด

นอกจากนี้เกษตรกรส่วนมากค่อนข้างมีทัศนคติเชิงลบต่อหน่วยงานรัฐ ด้วยเหตุผลว่า ไม่เอาใจใส่ต่อปัญหาด้านเกษตรกรรม โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลที่ชาวบ้านมองว่าสนใจแต่การพัฒนาในด้านอื่นมากกว่า เช่น สิ่งปลูกสร้างและการท่องเที่ยว

ในขณะที่สำนักงานเกษตรอำเภอก็มีปัญหาด้านความสัมพันธ์กับเกษตรกรเพราะเกษตรกรเห็นว่า สำนักงานเกษตรอำเภอไม่ได้ช่วยเหลือเกษตรกรมากเท่าที่ควร ผู้นำเกษตรกรบางกลุ่มยังมีความเห็นว่า คำแนะนำของสำนักงานเกษตรอำเภอเป็นเชิงวิชาการและทฤษฎีที่ไม่สามารถปฏิบัติได้จริง เป็นช่องว่างและความเหลื่อมล้ำทางอำนาจและความรู้ที่ทำให้ไม่สามารถสื่อสารกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ของเกษตรกรกับภาคีที่เกี่ยวข้องนั้นไม่ราบรื่น ปัญหาหลักคือ ความไม่เข้าใจกันและทัศนคติเชิงลบที่มีต่อกันฝ่าย

ทำให้การประสานงานไม่มีประสิทธิภาพ

ความสัมพันธ์แนวราบระหว่างเกษตรกรก็มีปัญหาเช่นเดียวกัน เพราะเป็นการรวมกลุ่มเพื่อผลประโยชน์ระยะสั้น สมาชิกกลุ่ม/ชมรมจะมองผลประโยชน์ของตัวเองเป็นหลัก (เงินปันผล ของแจก) เมื่อเข้าร่วมการประชุมหรือให้ความร่วมมือ ความเข้มแข็งของกลุ่มในการต่อรองหรือดำเนินการในระยะยาวจึงไม่เพียงพอ

แนวทางการแก้ปัญหาที่จำเป็นจะต้องมีความร่วมมือเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้องอย่างจริงจัง การปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานของหน่วยงานภาครัฐและการให้ความสำคัญกับชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรขององค์การบริหารส่วนตำบลน่าจะช่วยแก้ไขปัญหาความร่วมมือระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้องได้

4. การขาดผู้สืบทอดอาชีพเกษตรกร

จากข้อมูลในการสัมภาษณ์พบว่า เกษตรกรทั้งหมดมีอายุเกินกว่า 50 ปี รายได้ส่วนใหญ่อยู่ที่ประมาณ 5,000 บาทต่อเดือน มีเพียงส่วนน้อยที่สร้างรายได้เพียงพอจากการเกษตร ถึงกระนั้นเกษตรกรเกาะเกร็ดยังคงทำอาชีพนี้ต่อ “เพราะเป็นกิจกรรมฆ่าเวลาบั้นปลายชีวิต ให้มีแรงจูงใจหรือความมุ่งมั่น เป็นการออกกำลังกาย จะได้ไม่ต้องไปยึดติดกับความวุ่นวาย” เกษตรกรอีกหลายคนก็มองว่า อาชีพนี้เสมือนเป็นวิถีชีวิตที่ไม่สามารถเลิกได้ สำหรับผู้คนในรุ่นเดียวกันนี้แล้ว

หลังวิกฤติการณ์น้ำท่วมและน้ำเค็ม เกษตรกรจำนวนมากเลิกอาชีพนี้เพราะแบกรับค่าใช้จ่ายไม่ไหว อีกทั้งการพัฒนาเกาะเกร็ดมีแนวทางสนับสนุนการท่องเที่ยวเป็นหลัก เกษตรกรรมบนเกาะเกร็ดจึงน้อยลง และแม้จะพยายามถ่ายทอดความรู้ด้านเกษตรกรรมให้คนรุ่นใหม่ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ

ผู้นำกลุ่มเกษตรกรมีความเห็นว่า เกษตรกรรมของชาวเกาะเกร็ดสมควรดำรงอยู่ต่อไปในฐานะที่เป็นพื้นที่เพาะปลูกสำคัญของจังหวัด แต่ก็ยอมรับว่า คงไม่อาจต้านทานการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอนาคตได้ และอาจไม่มีรุ่นใหม่สืบสานการทำเกษตร จึงมีแนวโน้มสูงที่เกาะเกร็ดในฐานะที่เป็นชุมชนเกษตรกรรม

แบบเดิมอาจจะไม่มีให้เห็นในอนาคต

ส่วนที่ 2 การจัดการเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดในปัจจุบัน

เกษตรกรรมของชุมชนเกาะเกร็ดในปัจจุบันเป็นลักษณะเกษตรผสมผสาน เกษตรกรส่วนมากมีที่ดินเป็นของตนเอง แต่แรงงานในภาคเกษตรกรรมเหลือน้อยมาก คราวเรือนส่วนใหญ่เหลือแรงงาน 1-2 คน และคนรุ่นใหม่มักออกไปทำงานภาคเอกชนนอกพื้นที่

เป้าหมายของเกษตรกรรมในเกาะเกร็ดในปัจจุบันมีลักษณะของการสืบสานพันธุ์พืชดั้งเดิมและเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น ทุเรียนและชมพู่มะเหมี่ยว และผสมผสานชนิดพืชที่ปลูกเป็นลักษณะสวนผสม มีการปรับพื้นที่การเกษตรบางส่วนเป็นร้านค้า

การจัดการเกษตรของชาวเกาะเกร็ดจะมองผ่านภาคีที่เกี่ยวข้องสามส่วนคือ เกษตรกร องค์กรบริหารส่วนตำบลผู้ดูแลแผนพัฒนา และสำนักงานเกษตรอำเภอที่เป็นฝ่ายปฏิบัติการพัฒนาการเกษตร โดยทั้งหมดให้ความเห็นตรงกันว่า แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรบนเกาะเกร็ดต้องเป็นไปในลักษณะของเกษตรยั่งยืน

1. เกษตรกร

เกษตรกรเกาะเกร็ดทำเกษตรผสมผสาน แต่เนื่องด้วยจำนวนแรงงานน้อย รูปแบบการทำเกษตรจึงเป็นแบบพึ่งตนเองและใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการ มีการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายนอกเพียงบางส่วน ซึ่งมักจะเป็นการจ้างแรงงานและการใช้เครื่องจักรอย่างเครื่องพ่นสารเคมี เครื่องสูบน้ำ และเครื่องตัดหญ้า เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่พึ่งพิงเครื่องจักรเนื่องจากทำให้ต้นทุนการผลิตเพิ่ม

ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนมีเป้าหมายเพื่อสร้างผลผลิตที่พอเพียงและต่อเนื่องในระยะยาวและอนุรักษ์ทรัพยากร โดยอาศัยกระบวนการทางธรรมชาติให้มากที่สุด ซึ่งรูปแบบการจัดการเกษตรของเกษตรกรเกาะเกร็ดค่อนข้างสอดคล้องกับแนวทางดังกล่าว แต่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจดูเหมือนจะเป็นปัญหาในปัจจุบัน

ข้อจำกัดด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมของเกาะเกร็ดส่งผลให้วิถีชีวิตแบบเกษตรกรลดความสำคัญลงเมื่อการท่องเที่ยวมีบทบาท และการประสพภัยธรรมชาติซ้ำซ้อนก็บั่นทอนกำลังใจของเกษตรกร การพัฒนารูปแบบการเกษตรของเกาะเกร็ดให้เป็นเกษตรยั่งยืนจึงต้องให้ความสำคัญกับการผลิตและจัดการผลผลิต ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคีที่เกี่ยวข้อง การปรับเปลี่ยนตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง รวมทั้งต้องบูรณาการดังที่จะนำเสนอผ่านตัวแบบการพัฒนาในส่วนที่ 3 ต่อไป

2. องค์กรบริหารส่วนตำบลเกาะเกร็ด

องค์กรบริหารส่วนตำบลส่งเสริมการเกษตรตามยุทธศาสตร์ในแผนพัฒนาสามปีของตำบลในรูปแบบโครงการที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร

จากโครงการทั้งหมดตามแผนพัฒนาจะมีโครงการที่สอดคล้องและเป็นการแก้ปัญหาในระดับพื้นฐานเพียงสองโครงการคือ โครงการสร้างเขื่อน (ที่ถูกคัดค้านและยังไม่สามารถดำเนินการได้) และโครงการก่อสร้างตลาด ในขณะที่โครงการอื่นเป็นเพียงโครงการสนับสนุนในเชิงองค์ความรู้เท่านั้น

3. สำนักงานเกษตรอำเภอปากเกร็ด

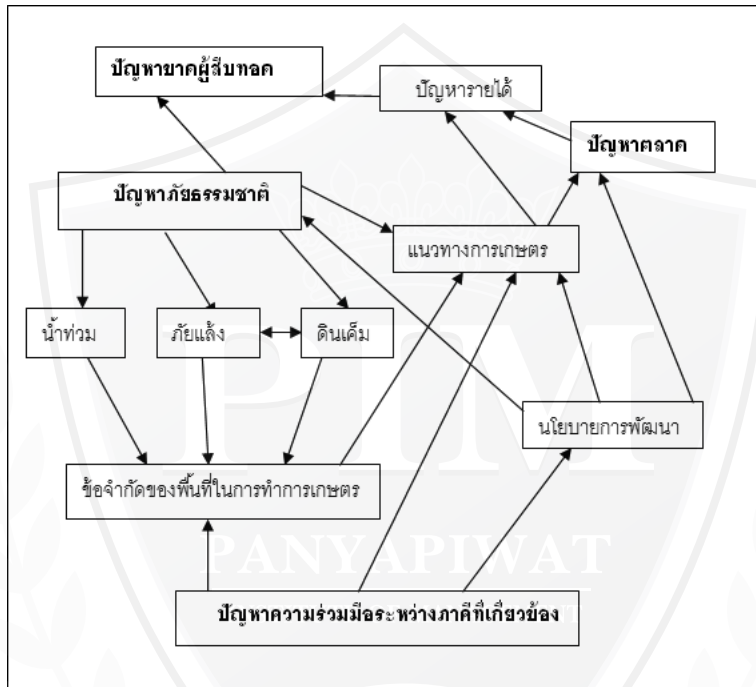
สำนักงานเกษตรอำเภอปากเกร็ดมีหน้าที่วางแผนทางส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกร โดยยึดแนวทางเกษตรยั่งยืนเป็นหลัก โครงการต่างๆ มีลักษณะให้ความรู้และคำแนะนำ รวมถึงการดูแลกลุ่มเกษตรกร ทั้งนี้ อุปสรรคด้านงบประมาณอาจทำให้การสนับสนุนอุปกรณ์ต่างๆ ไม่ครบถ้วนทั่วถึง การนำอุปกรณ์และความรู้ไปใช้จึงอาจไม่ต่อเนื่อง ทางสำนักงานฯ จึงสนับสนุนการรวมกลุ่มเพื่อขยายความรู้และนำอุปกรณ์ไปสู่ชุมชนได้มากขึ้น

แนวทางของสำนักงานเกษตรอำเภอนั้นการแก้ไขปัญหาจากภัยธรรมชาติก่อน เริ่มจากการยอมรับข้อจำกัดของพื้นที่ รวมถึงสภาพแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลงที่ชาวบ้านต้องดูแลแก้ปัญหาเอง เช่น การขุดลอกคูคลอง การทำฝายกั้นน้ำ ทำให้พื้นที่ลุ่มต่ำลงเรื่อยๆ ซึ่งไม่สามารถขุดดินเข้ามาถมได้ ส่งผลกระทบต่อสภาพพื้นที่โดยตรง หน่วยงานภายนอกจึงต้องเข้าไปช่วยเหลือ

ส่งเสริม และปรับปรุงเทคโนโลยีที่ช่วยบรรเทาปัญหาต่างๆ เช่น การส่งน้ำ การปิดกั้นน้ำ และการระบายน้ำ หากปัญหานี้ได้รับการแก้ไขก็จะช่วยฟื้นฟูแรงเกษตรกร และช่วยรักษาพื้นที่การเกษตรไว้ได้ยาวนานขึ้น

ส่วนที่ 3 ตัวแบบของการจัดการเกษตรเพื่อนำไปสู่การจัดการเกษตรอย่างยั่งยืน

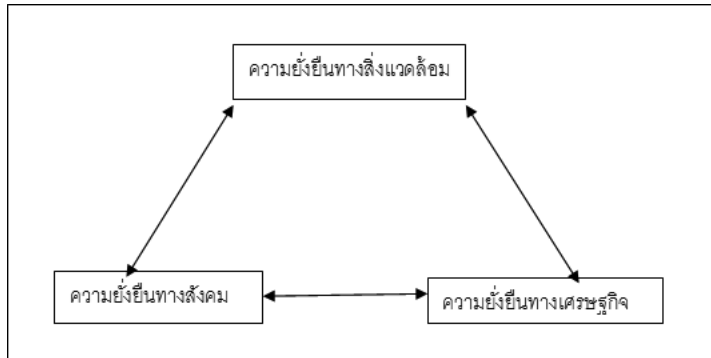
ในส่วนข้างต้นเป็นการนำเสนอภาพรวมของปัญหาและแนวทางการจัดการเกษตรของภาคีที่เกี่ยวข้องเพื่อเชื่อมโยงปัญหาและความต้องการและนำไปสร้างตัวแบบการจัดการเกษตรอย่างยั่งยืน ความเชื่อมโยงของปัญหาแสดงผ่าน Problem Tree ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 ความเชื่อมโยงของปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมบนเกาะเกร็ด

จากภาพที่ 1 จะเห็นว่า ปัญหาทั้งหมดเชื่อมโยงกัน ปัญหาภัยธรรมชาตินำไปสู่ข้อจำกัดของพื้นที่ ทว่าความร่วมมือระหว่างภาคีที่ขาดประสิทธิภาพก็ทำให้การเกษตรไม่เป็นไปในแนวทางที่เหมาะสม นโยบายการพัฒนาพื้นที่จึงมาจากการพิจารณาปัญหาไม่รอบด้านเพราะขาดความร่วมมือ และทั้งหมดนำไปสู่การไม่มีผู้รับซื้อผลผลิตหรือราคาตกอันนำมาซึ่งปัญหาด้านรายได้ ดังนั้นการเสนอแนวทางการแก้ไขจึงจำเป็นต้องพิจารณาในลักษณะของการบูรณาการ

ภาคีทุกภาคส่วนต่างเห็นว่า แนวทางเกษตรยั่งยืนเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับการพัฒนาการเกษตรของเกาะเกร็ด ส่วนหนึ่งเนื่องจากการเกษตรบนเกาะเกร็ดเป็นแนวทางของเกษตรยั่งยืนที่เรียกว่า “เกษตรผสมผสาน” อยู่ก่อนแล้ว โดยจุดสำคัญของเกษตรยั่งยืนอยู่ที่การรักษาสิ่งแวดล้อม (ความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม) การดูแลความจำเป็นพื้นฐานในการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรให้พึ่งตนเองได้ (ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ) และการรักษาวิถีชีวิตของชุมชน (ความยั่งยืนทางสังคม)

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างความยั่งยืนทั้งสามด้านตามแนวคิดเกษตรยั่งยืน

การพัฒนาสู่ระบบเกษตรแบบยั่งยืนจำเป็นต้องสร้างระบบที่เชื่อมโยงทุกภาคส่วนเข้าด้วยกัน ให้ครอบคลุมทั้งมิติด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคม จากการถอดบทเรียนทำให้เห็นลักษณะประการหนึ่งของพื้นที่อย่างชัดเจนคือ เกษตรกรเป็นพื้นที่ที่มีพลวัตเนื่องจากปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา วิธีคิดเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนารูปแบบการเกษตรของเกษตรกรจึงต้อง “ก้าวข้าม” กรอบความคิดและอัตลักษณ์ที่คุ้นเคยให้ได้

รูปแบบการจัดการเกษตรอย่างยั่งยืนของชุมชนเกษตรกรเกาะเกร็ด

การสร้างตัวแบบจะใช้วิธี Qualitative Scenario Building โดยวิธีการนี้จะสร้าง “เส้นเรื่อง” (storyline) เพื่อพิจารณาสิ่งที่เกิดขึ้นไปแล้ว กำลังเกิด และมีความเป็นไปได้ที่จะเกิดในอนาคต ในการสร้างตัวแบบ ผู้วิจัยเลือกชุดของพลังขับเคลื่อน (driving force) จินตนาการถึงคุณค่าในอนาคตที่เป็นไปได้และบอกเล่าเรื่องราวของกลุ่ม actor ที่อาศัยอยู่ โดยกลุ่มของ actor จะเป็นผู้กำหนดรอบและตอบสนองพลังขับเคลื่อน โดยผลที่ได้จะเป็น participatory scenario narrative

การวิเคราะห์ชุดของพลังขับเคลื่อน

1. การเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสมเพื่อจัดการเกษตรในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

ด้วยข้อจำกัดของพื้นที่ การพัฒนาให้เป็นเกษตรยั่งยืนจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดเรื่องรูปแบบทางการเกษตร

โดยอาจต้องข้ามอัตลักษณ์ดั้งเดิมของชุมชนไปให้ได้ เกษตรกรเกาะเกร็ดจำนวนมากยึดติดกับการปลูกทุเรียน และไม่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาองค์ความรู้ในการจัดการเกษตรมากนัก

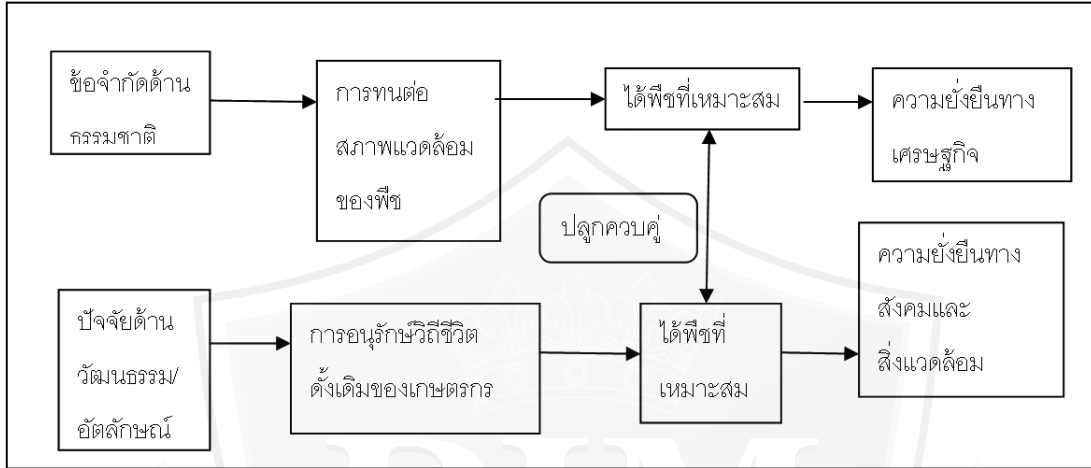
ชนิดของพืชที่ปลูกก็เป็นประเด็นสำคัญที่ต้องนำมาพิจารณา ในสภาพการณ์ที่น้ำเค็มหนุนและยังไม่มีทางออกในการแก้ปัญหาเชิงรูปธรรม ปัญหาสำคัญคือ เกษตรกรไม่สามารถสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจได้เนื่องจากปัญหาภัยธรรมชาติและตลาด ดังนั้น ชนิดพืชที่ควรสนับสนุนให้เกษตรกรปลูกต้องเป็นการผสมผสานชนิดพืชตามปัจจัยดังต่อไปนี้

1. ความทนทานต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ชนิดพืชที่ทนความผันแปรของสภาพอากาศและสภาพน้ำได้ถือเป็นทางเลือกที่ควรนำมาพิจารณา ดังในกรณีการปลูกเมลอน ผลผลิตที่สร้างรายได้ของเกษตรกรบนเกาะเกร็ดจึงควรมาจากพืชที่มีคุณสมบัติดังกล่าวอย่างมะพร้าว น้ำหอมและมะม่วงน้ำดอกไม้ เพื่อสร้างความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ

2. การอนุรักษ์วิถีชีวิตดั้งเดิมของเกษตรกร พืชบางชนิดมีนัยทางวัฒนธรรม เพราะเป็นอัตลักษณ์ที่แสดงถึงวิถีชีวิตของเกษตรกร ได้แก่ ทุเรียน ชมพู่มะเหมี่ยว ส้มโอ และหน่อกะลา ภาควิชาที่เกี่ยวข้องต่างก็มีโครงการผลักดันการอนุรักษ์พันธุ์พืชเหล่านี้ไว้ อีกทั้งเกษตรกรเองตั้งใจธำรงพันธุ์พืชที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไว้ต่อไป ดังนั้น วัตถุประสงค์หลักในการปลูกพืชกลุ่มนี้จึงเป็นไป

เพื่อการอนุรักษ์และบริโภค หรือจำหน่ายในระดับชุมชน และสร้างความยั่งยืนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในการรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิม รวมทั้งความหลากหลายของชนิดพืชในพื้นที่การเกษตรไว้

การปลูกพืชผสมผสานทั้งสองลักษณะนี้จะทำให้เกิดความยั่งยืนตามแนวทางของเกษตรยั่งยืน เกษตรกรจะมีความยั่งยืนทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 ตัวแบบการเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสมเพื่อจัดการเกษตรในพื้นที่ที่มีข้อกำหนดด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

2. การบูรณาการการท่องเที่ยวและการเกษตรของเกาะเกร็ด

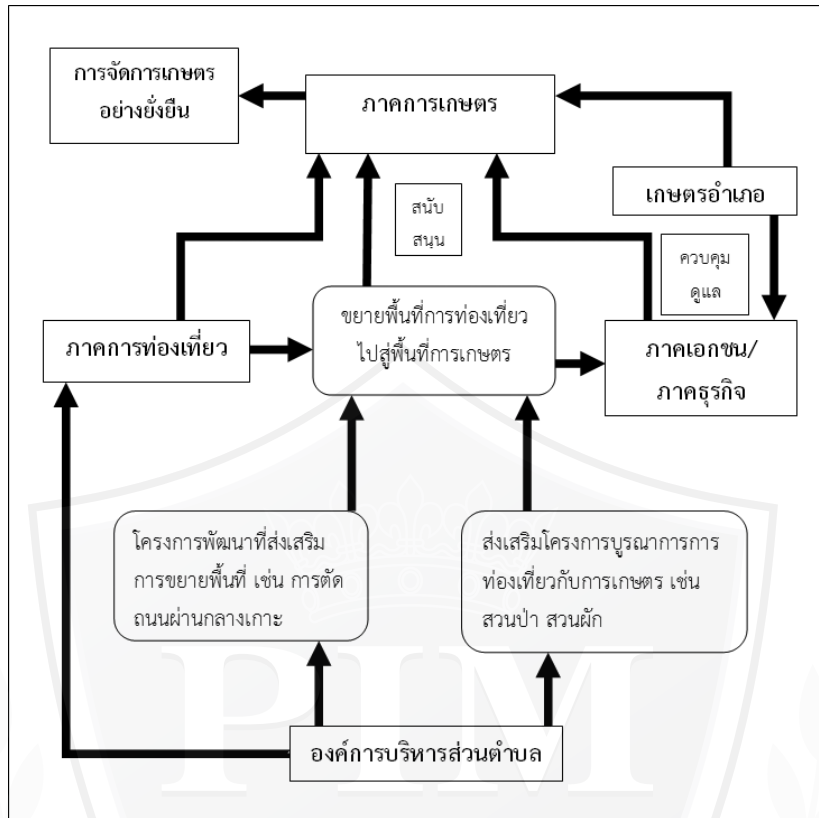
เกาะเกร็ดได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดนนทบุรีตั้งแต่ปี 2540 แต่เดิมพื้นที่ท่องเที่ยวมีอยู่ 3 หมู่ แต่แผนงานขององค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.) ต้องการให้พื้นที่ท่องเที่ยวครอบคลุมทั้ง 7 หมู่

อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวในเกาะเกร็ดยังคงกระจุกตัวอยู่ในหมู่บ้านทั้ง 3 ตามเดิมและไม่มีทีท่าจะขยายออก จุดเด่นของเกาะเกร็ดคือ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม เป็นการท่องเที่ยว

ในชุมชนที่เป็นพื้นที่กึ่งชนบทที่ยังคงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมดั้งเดิม

การพัฒนาเกาะเกร็ดเน้นการพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวเป็นหลัก ดังนั้นจึงเกิดปัญหาเกี่ยวกับเกษตรกรที่เป็นชาวบ้านกลุ่มใหญ่ของเกาะเกร็ดที่มองว่าถูกทอดทิ้งจากหน่วยงานบริหารในชุมชน

แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงเกษตรจึงเป็นประเด็นที่นำมาพิจารณา เนื่องจากการนำภาคเกษตรกรรมอันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของผู้คนบนเกาะเกร็ดมาเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวที่เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาหลัก

ภาพที่ 4 ตัวแบบการบูรณาการการท่องเที่ยวกับการเกษตรเพื่อพัฒนาสู่การเกษตรแบบยั่งยืน

จากตัวแบบด้านบนจะเห็นความเชื่อมโยงของทุกภาคส่วนในการบูรณาการภาคเกษตรกับการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาสู่รูปแบบของการจัดการเกษตรแบบยั่งยืน เพราะการท่องเที่ยวเป็นวิถีหลักของเกาะเกร็ดในยุคปัจจุบัน ประกอบกับการเกษตรไม่สามารถเป็นรายได้หลักได้อีกต่อไป หากยังคงต้องการรักษาวิถีชีวิตของเกษตรกรเกาะเกร็ดไว้ สิ่งจำเป็นคือการบูรณาการการท่องเที่ยวเข้ากับการเกษตรเพื่อให้การเกษตรของเกาะเกร็ดยังคงดำรงอยู่ได้และยั่งยืนต่อไป

การท่องเที่ยวเชิงเกษตรของเกาะเกร็ดไม่เป็นที่นิยมสำหรับนักท่องเที่ยวเพราะอยู่ห่างไกลจากแหล่งท่องเที่ยวหลัก กล่าวคือ พื้นที่ทำการเกษตรส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณหมู่ 2, 3 และ 4 ขณะที่แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมจะอยู่ในพื้นที่หมู่ 1 และหมู่ 7 อีกทั้งกิจกรรมในสวนยังไม่ดึงดูดเท่าที่ควรเพราะพื้นที่เกษตรกรรม

ของเกาะเกร็ดมีข้อจำกัดมาก ไม่สามารถสร้างผลผลิตมากพอให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเก็บในลักษณะบุฟเฟต์เหมือนการท่องเที่ยวเชิงเกษตรในภาคอื่น หลักการสำคัญคือต้องหาทางเชื่อมโยงระหว่างการท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้ได้ แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ยากลำบากเพราะพื้นที่อยู่ห่างกัน

เกาะเกร็ดมีพื้นที่ที่รกร้างที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์เป็นจำนวนมาก การจัดระเบียบที่ดินเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวจึงเป็นแนวทางที่ผสมผสานการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมกับการเกษตรเข้าด้วยกันได้เนื่องจากการบูรณาการการท่องเที่ยวกับการเกษตรจะเป็นการเพิ่มรายได้ให้ชาวบ้าน อีกทั้งยังเพิ่มตลาดรับซื้อสินค้าทางการเกษตรด้วยการบูรณาการการท่องเที่ยวกับการเกษตรจะทำให้

อาชีพการเกษตรปรับเปลี่ยนรูปแบบให้สอดคล้องกับกระแสการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (สีเขียว, รักโลก)

โดยยังคงมีการปลูกพืชในต้นแบบตามแผนภูมิที่ 3 เพื่อรักษาความยั่งยืนทุกด้านควบคู่ไปกับการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมในระยะยาว เนื่องจากกระแสโลกผันแปรไปอย่างรวดเร็ว ภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนจึงต้องมีแผนพัฒนาที่บูรณาการทุกภาคส่วนในทิศทางเดียวกัน แนวคิดเกษตรยั่งยืนจึงต้องไปไกลกว่าเรื่องสิ่งแวดล้อม และให้ความสนใจกับระบบเครือข่ายว่าจะสามารถปรับระบบอื่นเข้ามาปรับใช้ได้หรือไม่ ดังในกรณีของการเสนอให้ทำสัญญาปลูกผักนั้น เป็นไปได้หรือไม่ที่จะเป็นเกษตรพันธสัญญาที่ผสมผสานทั้งเกษตรอุตสาหกรรมและเกษตรยั่งยืนเข้าด้วยกันในลักษณะของความร่วมมือระหว่างเกษตรกรท้องถิ่นกับองค์กรธุรกิจ โดยอาจมีโครงการนำร่องเพื่อศึกษาความเป็นไปได้ ซึ่งจะเป็นการแก้ปัญหาด้านตลาดให้ชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง แต่ทั้งนี้แนวทางเกษตรยั่งยืนยังต้องเป็นฐานแนวคิดหลักที่ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

สรุปผล

เกษตรกรบนเกาะเกร็ดทำการเกษตรในลักษณะการทำสวนแบบผสมผสานมาตั้งแต่ยุคสังคมนิยม ด้วยศักยภาพของพื้นที่ที่เหมาะสมทำให้เกาะเกร็ดเป็นพื้นที่เพาะปลูกผลไม้ชั้นดีที่มีชื่อเสียง อย่างไรก็ตาม พื้นที่ที่มีข้อจำกัดเฉพาะคือ ประสบปัญหาน้ำท่วมทุกปี ดังนั้นรูปแบบการทำเกษตรจึงต้องเปลี่ยนตามสภาพแวดล้อม จุดสำคัญในการเปลี่ยนผ่านรูปแบบการเกษตรคือ ช่วงที่การท่องเที่ยวมีบทบาททำให้ชาวบ้านจำนวนมากหันไปทำงานในภาคธุรกิจการท่องเที่ยวและภัยธรรมชาติ ปี 2554 และปี 2557 ทำให้เกษตรกรบางส่วนเลิกอาชีพไป แต่เกษตรกรเกาะเกร็ดส่วนใหญ่ได้หันมาปลูกพืชล้มลุกที่ให้ผลผลิตเร็วและพยายามหาพืชที่ทนต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมโดยพยายามสร้างมูลค่าของผลผลิตขึ้นมา

ด้วยสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น จึงมีการเสนอแนวทางการจัดการทรัพยากรเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดให้มี

ความยั่งยืน รวมถึงส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ของตนเอง โดยสภาพปัญหาที่สำคัญที่ต้องแก้ไขมีอยู่ 4 ประการคือ

1. ภัยธรรมชาติที่สร้างข้อจำกัดทางพื้นที่ให้เกาะเกร็ด เช่น น้ำท่วม ภัยแล้ง และน้ำเค็ม ซึ่งส่งผลกระทบต่ออย่างมากและเป็นปัญหาพื้นฐานที่ต้องแก้ไขอย่างเร่งด่วน โดยแนวทางแก้ไขทางแรกคือ การขยายขนาดท่อประปาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการส่งน้ำ และแนวทางที่สองคือ ส่งเสริมการปลูกพืชที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่

2. ตลาดเกษตรกรเกาะเกร็ดไม่มีตลาดรองรับผลผลิตทางการเกษตรเพียงพอ ทำให้เกิดปัญหาขายสินค้าไม่ได้ราคาซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานะทางเศรษฐกิจของเกษตรกร

3. ความสัมพันธ์ระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้องในการเกษตรไม่ราบรื่นส่งผลให้ความร่วมมือไม่มีประสิทธิภาพ สาเหตุหลักมาจากความไม่เข้าใจและมีมุมมองต่างกัน

4. การขาดผู้สืบทอดทางการเกษตร เกษตรกรบนเกาะเกร็ด เนื่องจากคนรุ่นใหม่ไม่สนใจการเกษตรและมีรายได้ไม่แน่นอน ประเด็นนี้อาจนำไปสู่การล่มสลายของชุมชนเกษตรกรในท้ายที่สุด

การจัดการเกษตรของชุมชนเกาะเกร็ดในปัจจุบันเป็นไปในแนวทางของเกษตรยั่งยืนคือ การเกษตรผสมผสานโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การช่วยเหลือ แต่ยังคงประสบปัญหาเพราะความสัมพันธ์ของภาคีที่ไม่ราบรื่น

ในส่วนตัวแบบของการจัดการเกษตรเพื่อนำไปสู่การจัดการเกษตรอย่างยั่งยืนจะเกี่ยวข้องในสองประเด็นสำคัญที่เรียกว่า ชุดของพลังขับเคลื่อน

1. การเลือกชนิดพืชเพื่อจัดการการเกษตรในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดทางธรรมชาติ สิ่งที่เป็นสำหรับเกษตรกรคือ การปรับทัศนคติและปรับตัวเข้าหาสภาพแวดล้อมตัวแบบได้เสนอให้เกษตรกรปลูกพืชสองลักษณะคือ พืชที่ทนต่อสภาพแวดล้อมอันผันแปรง่ายอย่างเมลอน มะพร้าว น้ำหอม และมะม่วงน้ำดอกไม้ เพื่อความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ อีกลักษณะคือ พืชที่มีนัยยะทางวัฒนธรรมอย่างทุเรียน ส้มโอ ชมพู่มะเหมี่ยว และหน่อกล้วย เพื่อรักษา

ความยั่งยืนทางสภาพแวดล้อมและสังคมในการดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของวิถีชุมชน

2. การบูรณาการการท่องเที่ยวเข้ากับการเกษตร เพราะการท่องเที่ยวเป็นวิถีหลักของเกาะเกร็ดในยุคปัจจุบัน ประกอบกับการเกษตรประสบปัญหา หากต้องการรักษาวิถีชีวิตของเกษตรกรเกาะเกร็ดไว้ สิ่งจำเป็นคือ การบูรณาการการท่องเที่ยวเข้ากับการเกษตรเพื่อให้การเกษตรของเกาะเกร็ดยังคงดำรงอยู่ได้และยั่งยืนต่อไป

ข้อจำกัดในการศึกษา

1. ชาวบ้านจำนวนมากไม่ยินดีให้ข้อมูลและส่งผลต่อการเก็บข้อมูล
2. การจัดเสวนากลุ่มมีข้อจำกัดด้านงบประมาณ และการไม่ให้ความร่วมมือ

References

- Bodhisitti, M. (2015, September 6). *Interview*. Pensioner. [in Thai]
- Boonpook, P. (2010). *In the Name of Amphoe Pakkret*. Nontaburi: Sukhothaimathiraja University Press. [in Thai]
- Charoensin O-larn, C. (2004). “Sustainable Agriculture: on Identity and Knowledge” in Rakyutitthamma, A. (ed.). *Sustainable Agriculture: Multi Perspectives on Thai Agriculture*. (pp. 67-84). Bangkok: Pimdee. [in Thai]
- Committee of World Food Security. (2016). *Sustainable Agricultural Development for Food Security and Nutrition: What Role for Livestock?* Retrieved June 25, 2018, from <http://www.fao.org/3/a-i5795e.pdf>
- Hansakunatai, A. (2016, February 9). *Interview*. Chief Operating Officer of Water Loss, Metropolitan Waterworks Authority. [in Thai]
- Hengsuwan, P., Wai Kham, A., RakYuthidhamma, A. & NawakijBamrung, P. (2004). *Pattern and Technique of Sustainable Agriculture*. Bangkok: Pimdee. [in Thai]
- Jaidee, P. (2015, November 11). *Interview*. Public Relation Officer, Koh Kret Sub-district administration Organization. [in Thai]
- Langchang, K. (2015, October 17). *Interview*. Head of Koh Kret Orchard Agriculturalist. [in Thai]
- Lianchamroon, W. (2011). *Agricultural Revolution for Food Security: an Analysis and Policy Implementation*. Bangkok: Pimdee. [in Thai]

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนาแบบการเกษตรในพื้นที่ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น บางกระเจ้า
2. ควรมีการถอดบทเรียนเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติในเชิงนโยบายที่มีการบูรณาการองค์ความรู้ระหว่างภาคที่เกี่ยวข้องอย่างแท้จริง

กิตติกรรมประกาศ

“ได้รับทุนอุดหนุนจากโครงการวิจัยและนวัตกรรมเพื่อถ่ายทอดเทคโนโลยีสู่ชุมชนฐานราก เครือข่ายวิจัยเครือข่ายอุดมศึกษาภาคกลางตอนบน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา” และ “ความเห็นในรายงานผลการวิจัยเป็นผู้วิจัย เครือข่ายวิจัยเครือข่ายอุดมศึกษาภาคกลางตอนบน ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป”

- Natsupa, C. (2004). "Community Economics on the Ground of Sustainable Agriculture" in Rakyutitthamma, A. (ed.). *Sustainable Agriculture: Multi Perspectives on Thai Agriculture*. (pp. 201-210). Bangkok: Pimdee. [in Thai]
- Noppakun, S. (2015, November 26). *Interview*. Agricultural Officer-Professional Level, Koh Kret district. [in Thai]
- Ramkomut, A. (1999). *Mon, Livelihood, Customs, Culture, Earthenware, Nontaburi*. Bangkok: Literature and History Section, Department of Fine Arts. [in Thai]
- Reijntjes, C., Haverkort, B. & Waters-Bayer, A. (2004). *An Introduction to Low-External-Input and Sustainable Agriculture*. (W. Panyakul, Trans.). Bangkok: Earth Net Foundation. [in Thai]
- Rodkrachub, P. (2015, October 17). *Interview*. Head of Koh Kret Durian Orchard Agriculturalist. [in Thai]
- Shotikakham, C. (1999). *The Development of Sustainable Agriculture for Quality of Life and National Security*. Bangkok: Center Discovery. [in Thai]
- Siripat, D. (2011). *The Path of Sustainable Agriculture*. Bangkok: Pimdee. [in Thai]
- SriSarutanonta, K., Bodhisangha, W. & Suttisakdisopon, P. (2005). *The Diversity of Agricultural Plants in Chaophraya River Orchard and Koh Kret Area, Nontaburi*. Bangkok: Kasetsart University Press. [in Thai]
- Tatsang, S. (2015, January 9). *Interview*. Chief Executive, Koh Kret Sub-district administration Organization. [in Thai]
- USDA. (2007). *Sustainable Agriculture: Definitions and Terms*. Retrieved June 25, 2018, from <https://www.nal.usda.gov/afsic/sustainable-agriculture-definitions-and-terms#toc2>
- Yangnoi, K. (2010). *Conservative and Restorative Ways of Nontaburi Durian Cultivation Intellectual for the increase of Community Economic Value*. Master Thesis, Mahasarakham University. [in Thai]

Name and Surname: Nuttapol Sothiratviroj

Highest Education: M.A. (Thai Studies), Chulalongkorn University

University or Agency: Panyapiwat Institute of Management

Field of Expertise: Community-based resource management

Address: 85/1 Moo 2, Chaengwattana Rd., Bang Talad, Pakkred, Nonthaburi 11120